

วิเคราะห์คัมภีร์กัจจายนะ

Analysis Kaccayana

รศ.ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง¹, ว่าที่ ร.ท. ดร.ธีรวัช ภูมิประมาณ²

Assoc. Prof. Dr. Viroj Koomkrong, Acting LT. Dr.Theethawat Phoomparmarn

E-mail: koom-krong9@hotmail.com, E-mail: acting.lt.theethawat@gmail.com

Received: May 13, 2025 Revised: May 30, 2025 Accepted: June 9, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง คัมภีร์กัจจายนะ: การแปล และการวิเคราะห์กล่าวคือ คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความไวยากรณ์ พระวิชิตาวิเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยศิริ แต่งอธิบายไวยากรณ์ใน 6 หัวข้อคือ ตอนว่าด้วยสนธิกับ ตอนว่าด้วยนามกับ ตอนว่าด้วยอาขยาตกับ ตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ ตอนว่าด้วยอุณาทักกับ และตอนว่าด้วยนิคมคาถา มีลักษณะการประพันธ์แบบร้อยแก้ว คือ การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา และแบบร้อยกรอง คือ การดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา ท่านได้แต่งคัมภีร์โดยใช้นามศัพท์ ใช้กิริยาศัพท์ และใช้อัพยศัพท์ได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษาและหลักไวยากรณ์

คำสำคัญ: การวิเคราะห์, คัมภีร์กัจจายนะ

Abstract

This research article is part of the research on Kaccayana: Translation and Analysis. That is, Kaccayana is a grammatical explanation book. It was written by Phra Wichitawi Thera while he was staying at Abhayasiri Temple. It explains grammar in 6 topics: That is, the section on Sandhikappa, the section on Namakappa, the section on Akhyatakappa, the section on Kipithanakappa, the section on Unadhikappa, and the section on Nikhomkatha have the characteristics of prose composition, i.e., the story progresses in a normal manner. And the poetry style is a story that is told in the form of a spell. He composed the scriptures by using nouns, verbs, and words correctly according to the principles of language and grammar.

¹ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

² มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

Keywords: Analysis, Kaccayana,

บทนำ

พัฒนาการของภาษาบาลีในสมัยพุทธกาลได้บอกนัยถึงผู้ที่ใช้ภาษาบาลีในการสื่อสารคำสอนเป็นช่วงๆ เริ่มตั้งแต่พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยมีพระสาวก สาวิกาเป็นผู้ทรงจำแล้วถ่ายทอดเป็นลำดับสืบมาจนถึงทุกวันนี้³ โดยแบ่งออกเป็นคำสอนทางพระพุทธศาสนา เป็นยุคต่างๆ ได้ดังนี้ (1) ยุคธรรมวินัย เริ่มตั้งแต่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา จนถึงปรินิพพานรวมเวลา 45 ปี พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมวินัยด้วยมุขปาฐะ กล่าวคือทรงแสดงธรรมด้วยปากเปล่า พระสาวกก็ทรงจำด้วยมุขปาฐะ ตามความสามารถและความถนัดของแต่ละท่าน (2) ยุคพระไตรปิฎก เริ่มตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพาน จนถึงการทำสังคายนาครั้งที่ 3 ประมาณ พ.ศ.235 รวมถึงผลของสังคายนาครั้งที่ 3 ด้วย ยุคนี้ยังใช้วิธีมุขปาฐะอยู่ (3) ยุคหลังพระไตรปิฎก พระเถระทั้งหลายได้แต่งคัมภีร์อธิบายความหมายในพระไตรปิฎกให้เข้าใจง่ายขึ้นแบ่งได้ 6 ยุค ดังนี้ 1) ยุคอรรถกถา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในพระไตรปิฎก เรียกผู้แต่งว่า “พระอรรถกถาจารย์” เริ่มประมาณ พ.ศ. 959 2) ยุคฎีกา หรือมหาฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในอรรถกถาให้เข้าใจง่ายขึ้น เรียกผู้แต่งว่า “พระฎีกาจารย์” เริ่มประมาณ พ.ศ. 1587 เช่น อัมมบทมหาฎีกา เป็นต้น 3) ยุคอนุฎีกา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายข้อความในฎีกาให้เข้าใจง่ายขึ้นเรียกผู้แต่งว่า “พระอนุฎีกาจารย์” 4) ยุคปกรณ์พิเศษ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายธรรมะ ไม่ได้อธิบายคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งโดยเฉพาะ เกิดขึ้นต่างยุคต่างสมัยกัน หนังสือบางเล่มแต่งก่อนยุคอรรถกถาเช่น มลีนทปัญหา บางเล่มแต่งในยุคอรรถกถา เช่น วิสุทธิมรรค กล่าวได้ว่า อยู่ในยุคหลังพระไตรปิฎกนี้เช่นกัน 5) ยุคโยชนา พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสืออธิบายคำและความหมายในคัมภีร์เดิมให้เข้าใจง่ายขึ้น เช่น โยชนาสมันตปาสาทิกา อธิบายข้อความหรือคำที่ยากในอรรถกถาพระวินัยชื่อว่าสมันตปาสาทิกา 6) ยุคบาลีไวยากรณ์ พระเถระทั้งหลายได้แต่งหนังสือไวยากรณ์บาลี เช่น คัมภีร์ กัจจายนะ เกิดขึ้นในยุคหลังพระพุทธโฆษาจารย์จัดได้ไม่ชัดเจนนัก เพราะเกิดในหลายยุคหลายสมัย⁴ อัมมปัทมฐกถาเป็นคัมภีร์ในยุคอรรถกถา จึงมีความสำคัญและเนื้อหารองจากพระไตรปิฎก

ส่วนคัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักไวยากรณ์ พระวิชิตาวิเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยศิริ ซึ่งเป็นวัดที่สร้างถวายโดยพระเจ้ามินแอกยอสุว่า พระราชนัดดาของพระเจ้า

³ ศนาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **วรรณคดีบาลี (Pali Literature)**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์, 2552), หน้า 10.

⁴ เสนาะ ผดุงฉัตร, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2532), หน้า 38-40.

ข้างเผือกหงสาวดี ทางมุด้านเหนือของภูเขาที่มีชื่อสองชื่อคือ ภูเขาตู่ยะวึงเฉ และภูเขาอภยศิริ ในเมืองปินยะ อันมีนามว่าวิชาปุระ ในรัชสมัยของพระเจ้าข้างเผือกหงสาวดี ผู้สร้างเมืองหงสาวดี ที่ขึ้นครองราชย์ในปัจจุศักราช 812 พ.ศ. 2093⁵ ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับคัมภีร์อธิบายไวยากรณ์มีจำนวน 6 หัวข้อ คือ 1) ตอนว่าด้วยสนธิกับ 2) ตอนว่าด้วยนามกับ 3) ตอนว่าด้วยอาชยาตกับ 4) ตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ 5) ตอนว่าด้วยอุณาทิกกับ 6) ตอนว่าด้วยนิคมคาลา⁶

อนึ่ง คัมภีร์กัจจายนะ แม้ว่าจะเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นเพื่ออธิบายขยายความหลักไวยากรณ์ที่เกี่ยวกับเรื่องบาลีกัจจายนมูลให้มีความชัดเจนและเข้าใจง่ายทั้งด้านเนื้อหา ภาษา และมีคุณค่าต่อการศึกษาดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น อย่างไรก็ตามเนื่องจากคัมภีร์กัจจายนะยังไม่มีผู้ใดแปลเป็นภาษาไทยให้ครบถ้วน และวิเคราะห์ในเชิงงานวิจัยให้ทราบถึงเนื้อหา ภาษาตลอดทั้งมีความสัมพันธ์กับคัมภีร์อื่น ๆ อย่างไรบ้าง

ความหมายของคัมภีร์

คำว่า คัมภีร์กัจจายนะ มีความหมายว่า “กัจจายนะ” เขียนแบบบาลีเป็น “กจจายน” อ่านว่า กัด-จา-ยะ-นะ เป็นคำจำพวกที่ภาษาบาลีเรียกว่า “อสาธารณนาม” คำอังกฤษเรียกว่า proper name ที่บอกคำอังกฤษไว้ด้วยนี้ ไม่ได้มุ่งจะแสดงว่าผู้เขียนบาลีวันละคำรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี แต่มุ่งจะให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายของคำได้ง่ายขึ้น คำว่า “อสาธารณนาม” แปลว่า “ชื่อที่ไม่ทั่วไป” ไวยากรณ์ไทยเรียก “วิสามานยนาม” เรียกง่าย ๆ ว่า ชื่อเฉพาะ หมายถึงชื่อที่ระบุถึงคนใดคนหนึ่งหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นการเฉพาะตัว ไม่ทั่วไปแก่คนอื่นสิ่งอื่น⁷

คำว่า “กจจายน” เป็นชื่อเฉพาะตัวของบุคคลผู้หนึ่ง ในหนังสือบาลีไวยากรณ์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในส่วนวินิจฉัยภาคว่าด้วยสมาสและตัดทิต กล่าวถึงโคตตตัดทิต (โคต-ตะ-ตัด-ทิต) ว่า มีปัจจัย 8 ตัว คือ ณ, ฌายน, ฌาน, ฌะย, ฌิ, ฌิก, ฌว, ฌะร แสดงตัวอย่างศัพท์ที่ลง ฌายน (นา-ยะ-นะ) ปัจจัยว่า กจจสส อปจจ กจจายโน แปลว่าเหล่ากอแห่งกัจจะ ชื่อกัจจายนะ⁸ ได้ความตามสูตรที่อ้างนี้ว่า เพราะเป็นเหล่ากอแห่งกัจจะ จึงชื่อว่า “กจจายน” พุทธอีกอย่างหนึ่งว่า ชื่อ “กจจายน” แปลว่า “เหล่ากอแห่งกัจจะ”

⁵ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.9), ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2558), หน้า 38-40.

⁶ สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมหาเถระ), พระคัมภีร์กัจจายนมูล, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2563), หน้า 477.

⁷ พลเรือตรี ทองย้อย แสงสินชัย, บาลีวันละคำ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://books.google.co.th/books/about> [15 พฤษภาคม 2567].

⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจิวภาค ภาคที่ 2 นาม และอักษยศัพท์ หลักสูตรปริยญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ 36, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2541), หน้า 135.

ตามสูตรที่อ้าง “กัจจายน” แยกศัพท์ได้ว่า กจ + ฉายน ปัจจย “ฉายน” ปัจจยตัวนี้ใช้แทนคำว่า “โคตต” (โคต-ตะ) ที่เราเอามาใช้ในภาษาไทยว่า “โคตร” หมายถึง เทือกเขาเหล่าหรือวงศ์ตระกูล ได้แก่ 1) กจ + ฉายน ปัจจย ลบ ณ ตามกฎของปัจจยที่เนื่องด้วย ณ (ฉายน > อายน) 2) กจ + ฉายน = กจฉายน > กัจจายน อ่านว่า กัด-จา-ยะ-นะ 3) กัจจายน ใช้ในภาษาไทยเป็น “กัจจายนะ” แปลว่า “เหล่ากอแห่งกัจจะ” หมายถึง ผู้สืบเชื้อสายหรือมีเทือกเขาเหล่ามาจาก “กัจจะ”⁹

ในคัมภีร์อริธานวรรณนาอธิบายว่า ชื่อ “ภัททกัจจายน” (แปลว่า “พระนางกัจจายนผู้งดงาม”) ซึ่งเป็นนามหนึ่งของพระนางพิมพา ว่า ที่ชื่อ “กัจจายน” เพราะเป็น “พระธิดาของพระเจ้ากัจจะ” ได้ความว่า คำว่า “กัจจะ” เป็นชื่อของพระราชาก็มี¹⁰

ในพจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์อธิบายว่า ชื่อ “กัจจายนะ” ที่คุ้นกันดีในแวดวงชาวพุทธ น่าจะเป็น “มหากัจจายนะ” มหากัจจายนะ : พระมหาสาวกองค์หนึ่ง เกิดในกัจจายนโคตรที่พระนครอุชเชนี เป็นบุตรบุโรหิตของพระราชาแห่งแคว้นอวันตี เรียนจบไตรเพทแล้ว ต่อมาได้เป็นบุโรหิตแทนบิดา พระเจ้าจันทปัชโชตตรัสสั่งให้หาทางนำพระพุทเจ้าเสด็จมาสู่กรุงอุชเชนี กัจจายนบุโรหิตจึงเดินทางไปเฝ้าพระพุทเจ้า ได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว บรรลือรต์ผล อุปสมบทแล้วแสดงความประสงค์ที่จะอัญเชิญเสด็จพระพุทเจ้าสู่แคว้นอวันตี พระพุทองค์ตรัสสั่งให้ท่านเดินทางไปเอง ท่านเดินทางไปยังกรุงอุชเชนี ประกาศธรรม ยังพระเจ้าจันทปัชโชตและชาวเมืองทั้งหมดให้เลื่อมใสในพระศาสนาแล้ว จึงกลับมาเฝ้าพระบรมศาสดา ต่อมาได้รับยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางขยายความคำย่อให้พิสดาร¹¹

คัมภีร์กัจจายนะนี้ เป็นคัมภีร์ที่แต่งเป็นภาษาบาลี เนื้อหาจัดอยู่ในกลุ่มคัมภีร์ไวยากรณ์มี 4 คัมภีร์ คือ 1) กัจจายนไวยากรณ์ 2) โมคคัลลานไวยากรณ์ 3) สัททนีติปกรณ์ 4) สัททสังคหะ มีสูตรทำตัวรูปที่ตั้งขึ้นเป็นเอกเทศ โบราณจารย์จึงเรียกว่า ไวยากรณ์ใหญ่ นอกจากนั้น ยังมีคัมภีร์ไวยากรณ์ใหญ่ที่ใช้สูตรของคัมภีร์กัจจายนะแล้วมาลำดับสูตรใหม่ เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษา คัมภีร์เหล่านั้น คือ 1) คัมภีร์ปทรูปสัทธิ เป็นไวยากรณ์ที่ใช้กัจจายนสูตรทั้งหมด และอธิบายความในสูตรต่าง ๆ โดยละเอียด 2) คัมภีร์พาลาตาร เป็นไวยากรณ์สังเขปที่ท่านเลือกเฉพาะกัจจายนสูตรที่สำคัญในการทำตัวรูปและอธิบายความในสูตรต่างๆ โดยย่อ

⁹ พลเรือตรีทองย้อย แสงสินชัย, บาลีวันละคำ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://books.google.co.th/books/about> [15 พฤษภาคม 2567].

¹⁰ พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์อริธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุกติศึกษา วัดมหาธาตุฯ คณะ 25, 2550), หน้า 414.

¹¹ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 28, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิณม, 2559), หน้า 9.

สำหรับคัมภีร์ที่อธิบายสูตรกัจจายณะโดยตรง โดยไม่มีการจัดลำดับสูตรใหม่ คัมภีร์เหล่านั้น คือ 1) คัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี 2) คัมภีร์สุตตนิเทศ 3) คัมภีร์กัจจายนัตถทีปนี 4) คัมภีร์กัจจายนวันณนา เป็นต้น¹² คัมภีร์กัจจายณะ เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้ว่าด้วยการอธิบายความหมายของสูตร การสำเร็จรูป และกฎไวยากรณ์อื่นๆ ท่านผู้รจนาได้อธิบายคัมภีร์นยาสะหรือมุขมัตตทีปนี และคัมภีร์สุตตนิเทศเป็นหลักในการรจนา¹³

ประวัติผู้แต่งคัมภีร์

คัมภีร์กัจจายณะ เป็นคัมภีร์ที่เกี่ยวกับเป็นคัมภีร์ที่อธิบายหลักไวยากรณ์ พระวิชิตาวิเถระ เป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยคีรี ซึ่งเป็นวัดที่สร้างถวายโดยพระเจ้ามินแอกยอสุว พระราชนัดดาของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ทางมอญด้านเหนือของภูเขาที่มีชื่อสองชื่อคือ ภูเขาตวยะวิงเฉ และภูเขาอภัยคีรี ในเมืองปinya อันมีนามว่าวิชัยปุระ ในรัชสมัยของพระเจ้าช้างเผือกหงสาวดี ผู้สร้างเมืองหงสาวดี ที่ขึ้นครองราชย์ในปีจุลศักราช 812 พ.ศ. 2093¹⁴ ประกอบไปด้วย 1) ตอนว่าด้วยสนธิกับ 2) ตอนว่าด้วยนามกับ 3) ตอนว่าด้วยอาชยาตกับ 4) ตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ 5) ตอนว่าด้วยอุณาทิกกับ 6) ตอนว่าด้วยนิคมคาถา

ดังคำนิคมคาถาที่ท่านพระวิชิตาวิเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายณวันณนาอธิบายว่า 1) อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 12 ในปีจุลศักราช ที่ 988 2) มีภูเขา นามว่า อภัยคีรี ปรากฏชัด ในทิศานุทิศ เหมือนธงที่ยกขึ้นประดับ ในพระนคร นามว่า ปinya ประดับด้วยสถานที่ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อว้านนทมูลเป็นต้น แวดล้อมด้วยแม่น้ำ ภูเขา และบึงใหญ่ อันงดงาม 3) พระราชนัดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนครหงสาวดี พระนามปรากฏโดยพระนามว่า สุรจนะ 4) พระราชนัดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่น ประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้ นำประโยชน์มาแก่พระศาสนา 5) คัมภีร์กัจจายณวันณานี้ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่ามหาวิชิตาวิ รจนาไว้แล้ว 6) ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรดรักษาประเทศชาติ ขอฝนจงตกทั่วแผ่นดิน ขอปาณชาติทั้งหลาย ตั้งมั่นในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อ¹⁵

¹² พระวิชิตาวิเถระ รจนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายณวันณนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2531), หน้า (41).

¹³ พระวิชิตาวิเถระ รจนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. 9 ปริวรรต, กัจจายณวันณนา, หน้า (41).

¹⁴ พระมหาธีระยุทธ เขมธมโม (ปราษฎ์นิวัฒน์), ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, 2558), หน้า 38-40.

¹⁵ กจ. (บาลี) 473.

โครงสร้างเนื้อหาคัมภีร์กัจจายณะ

โครงสร้างเนื้อหาของคัมภีร์กัจจายณะ โดยแบ่งออกเป็น หมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ หมวดว่าด้วยนิทเทส และหมวดว่าด้วยคำลงท้าย จะได้นำเสนอต่อไปนี้

ก. หมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์

การจัดหมวดว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่ว่าด้วยการแต่งคัมภีร์ใน คัมภีร์กัจจายณะ คือ

คันถารัมภกถา หมายถึง คาถาพรรณนาการเริ่มต้นในการแต่งคัมภีร์ เป็นธรรมเนียมในการแต่งคัมภีร์ พระวิจิตาวิเถระ ชาวพม่าผู้แต่งคัมภีร์กัจจายณะจึงแต่งคาถาความด้วยการเริ่มต้นของ คัมภีร์ หรือที่เรียกว่า การไหว้ครูนั่นเอง เป็นการน้อมน้อมพระรัตนตรัยและครูอาจารย์ทั้งหลายที่ ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้ จะได้นำเสนอพอสังเขปดังต่อไปนี้

ข้าพเจ้าพระวิจิตาวิ ขอร่าบนมัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์ ให้ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่าสัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนินขออนอบน้อมพระมหากัจจายณะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้ง ไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะและพระมหาเถระผู้รณาคัมภีร์นยาสะเป็นต้น ขออนอบน้อมพระพุทธรูปยี่สิบเอ็ดพระองค์ผู้รณาคัมภีร์ปทฐปติธิและฎีกา และพระอัครกัณฐะผู้รณาคัมภีร์สัททนิทเทสขอร่าบไหว้แม่พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสสยะ และคัมภีร์กัจจายนสูตรนิทเทส แล้ว จักรณาคัมภีร์อันมีชื่อว่า กัจจายนวัณณนาซึ่งแสดงข้อวินิจัย (สร้างรูปคำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดง ข้อวินิจัยไว้ไม่ครบถ้วน ให้ครบถ้วน เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา (คัมภีร์กัจจายณะเป็นต้น)¹⁶

คันถารัมภกถาวัณณนา ข้าพเจ้า พระมหากัจจายณะ ขอน้อมไหว้พระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐ เลิศอันโลกสามบุชาแล้ว พร้อมด้วยพระธรรมอันปราศจากมลทิน และหมู่พระอริยสงฆ์ผู้สูงสุด จักกล่าวสนธิกัณฑ์อันดงามที่เกื้อกูลแก่พระพุทธรูปในกัจจายนไวยากรณ์นี้ เพื่อความรู้เนื้อความแห่งพระดำรัสอันประเสริฐของพระศาสดานั้นเป็นอย่างดีในเนื้อความแห่งพุทธวจนะอันประเสริฐนี้ มีโลกุตตรธรรมอันประเสริฐได้อยู่บัดนี้ทั้งหลาย ย่อมได้โลกุตตรธรรมอันประเสริฐนั้น โดยนัย ที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว คือย่อมได้นัยที่พระชินเจ้าทรงแสดงไว้แล้วเมื่อนั้น ด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในเนื้อความแห่งพระดำรัสของพระบรมศาสดา พระองค์นั้น ได้แก่ ย่อมได้ประโยชน์โดยความเป็นผู้ไม่มกมาย เพราะความไม่โง่งมในอีกขระ และบททั้งหลาย กุลบุตรผู้มีความต้องการ โลกุตตรธรรมอันประเสริฐพึงสดับ อีกขระและบทมีประการต่าง ๆ เพราะเหตุแห่งการแทงตลอดนั้น ๆ¹⁷

¹⁶ กจ. (บาลี) 1.

¹⁷ กจ. (บาลี) 2.

ข. หมวดว่าด้วยนิเทศ

การจัดเป็นหมวดว่าด้วยนิเทศ คัมภีร์กัจจายนะผู้วิจัยใช้ต้นฉบับเป็นตำราประกอบ การศึกษาของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม คณะผู้จัดทำได้ปริวรรตจากฉบับบาลีอักษรพม่า โรงพิมพ์ซัมพูมสเวปกัฏ ย่างกุ้ง ค.ศ. 1916¹⁸ โดยผู้ปริวรรตเห็นว่าคัมภีร์นี้ มีประโยชน์กับนักศึกษาในการศึกษาคัมภีร์กัจจายนะโดยละเอียด จึงได้ตรวจชำระคัมภีร์นี้แล้วปริวรรตเป็นบาลีอักษรไทย เพื่อให้นักศึกษาที่อ่านอักษรบาลีพม่าไม่ได้สามารถศึกษาหาความรู้ได้ และขอขอบคุณ 1) พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ. 9 2) พระคันธสราภิงส์ (พระมหาสมลักษณ์ คนธสาโร) 3) พระมหาประณอม ธรรมาลงกาโร (ธรรมาจริยะ)

ที่ให้คำปรึกษาอันเป็นประโยชน์ยิ่ง พระสุภาพ นายจำรูญ ธรรมดา ที่ช่วยตรวจทานกับต้นฉบับบาลีภาษาพม่า หวังว่า คัมภีร์กัจจายนะนี้ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจภาษาบาลี และเป็นมรดกทางปัญญาแก่กุลบุตรชาวไทยสืบต่อไป

คัมภีร์กัจจายนะท่านรจนาเป็นร้อยกรองผสมร้อยแก้ว ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวข้องกับการอธิบายขยายความกัจจายนไวยากรณ์ คัมภีร์นี้ว่าด้วยการอธิบายความหมายของสูตร การสำเร็จรูปและกฎไวยากรณ์อื่นๆ ได้แก่ 1) ตอนว่าด้วยสนธิกัปปวัณณา 2) ตอนว่าด้วยนามกัปปวัณณา 3) ตอนว่าด้วยอาชยาตกัป 4) ตอนว่าด้วยกัพพิธานกัป 5) ตอนว่าด้วยอุณาทิวณณา 6) ตอนว่าด้วยนิคมคาถา¹⁹

ค. หมวดว่าด้วยคำลงท้าย

หมวดว่าด้วยคำลงท้าย กล่าวถึงการจัดหมวดหมู่ว่าด้วยคำลงท้ายในคัมภีร์กัจจายนะ ในการแต่งคัมภีร์ต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา ผู้แต่งมักจะพรรณนาเรื่องต่าง ๆ ไว้ในบทลงท้าย ที่เรียกว่า นิคมวรรณนา พระวิจิตาวิเถระผู้แต่งคัมภีร์กัจจายนะก็เช่นเดียวกันได้แต่งคำลงท้ายไว้เป็นคาถา ได้แก่ นิคมคาถาว่า ท่านพระวิจิตาวิเถระ รจนาคัมภีร์กัจจายนวัณณา อันมีเนื้อความ ไม่ย่อและพิสดารเกินไป จบบริบูรณ์ ในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 12 ในปีจุลศักราช ที่ 988 มีภูเขา นามว่า อภัยคีรี ปรากฏชัด ในทิศานุทิศ เหมือนธงที่ยกขึ้นประดับ ในพระนคร นามว่า ปินยะ ประดับด้วยสถานที่ทั้งหลายอันเป็นแนวเขต แห่งถ้ำที่ชื่อวณนทมูลเป็นต้น แวดล้อมด้วยแม่น้ำ ภูเขา และบึงใหญ่ อันงดงามพระราชันดดา พระองค์ใด ของพระราชาธิบดีแห่งพระนครหงสาวดี พระนามปรากฏโดยพระนามว่า สุรุจจนะ พระราชันดดาพระองค์นั้น ได้สร้างอารามนั้น อันร่มรื่น ประหนึ่งเทวสภา ในสถานที่นี้ พระเถระรูปใด อยู่ในอารามนี้ นำประโยชน์มาแก่พระศาสนา คัมภีร์กัจจายนวัณณานี้ อันพระเถระรูปนั้น ผู้มีนามว่า มหาวิจิตาวิ รจนาไว้แล้ว ขอพระสัทธรรม จงตั้งมั่น ขอพระเจ้าแผ่นดิน โปรดรักษา

¹⁸ พระวิจิตาวิเถระ รจนา, พระมหานิมิต ธรรมสาโร ป.ธ. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายนวัณณา, (41).

¹⁹ กจ. (บาลี) 473.

ประเทศชาติ ขอฝนจงตกทั่วแผ่นดิน ขอปาลณาชาติทั้งหลาย ตั้งมั่น ในพระธรรม ในกาลทุกเมื่อจักจายน วัฒนา จบบริบูรณ์²⁰

ลักษณะการประพันธ์คัมภีร์จักจายน

ลักษณะการประพันธ์ในคัมภีร์จักจายน โดยพระวิชิตาวิเถระชาวพม่าผู้แต่งได้แต่งมี ลักษณะของการประพันธ์คัมภีร์ ผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนดังต่อไปนี้

ก. การประพันธ์แบบร้อยแก้ว

การประพันธ์คัมภีร์จักจายนแบบร้อยแก้ว หมายถึง คัชชะ แปลว่า ร้อยแก้ว²¹ ความเรียง เรียก จุณณิยะ บ้าง หมายถึง คัมภีร์จักจายนเป็นต้นที่ไม่มีคาถา คัชชะมี 1 ประเภท คือ 1) อาขยาธิกะ เรื่องจริงที่กล่าวถึงเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ชีวประวัติ เป็นต้น 2) กลา เรื่องที่แต่งจาก จินตนาการ เช่น นิทาน เป็นต้น

ในคัมภีร์อภินิพัตติปิฎกกล่าวถึงลักษณะของคัชชะทั้งสองว่า อาขยาธิโกปิลทตถา ปพณรูปปนา กลา คำที่มีเนื้อหาเป็นความจริง ชื่อว่า อาขยาธิกะ คำที่แต่งดาร์ขึ้นเอง ชื่อว่า กลา²² ผู้วิจัยจะได้นำเอาบทประพันธ์ในลักษณะคัชชะ มาเป็นตัวอย่างไว้ในคัมภีร์จักจายน และจะได้ นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

อิทานิ ปทจเฉทาทินโย โหติ. ตตถ เสฏฐนติ เอก ปท, ตีโลกมิตินติ เอก ปท, อภิวนทียาติ เอก ปท, อคฺคณติ เอก ปท, พุทฺธนติ เอก ปท, จาติ เอก ปท, ฌมฺมนติ เอก ปท, อมฺลนติ เอก ปท, คณฺนติ เอก ปท, อุตฺตมฺมนติ เอก ปท, จาติ เอก ปท, สตฺถุสสาติ เอก ปท, ตสฺสาติ เอก ปท, วจฺนตฺถ วรฺนติ เอก ปท, สฺสพฺพุทฺธนติ เอก ปท, วกฺขามิติ เอก ปท, สุตฺตหิตฺนติ เอก ปท, เอตฺถาติ เอก ปท, สฺสณฺนิกปฺปนติ เอก ปท, เสยฺยนติ เอก ปท, ชิเนริตฺนเยนาติ เอก ปท, พุชฺชาติ เอก ปท, ลภฺนตฺติติ เอก ปท, ตนฺติ เอก ปท, จาติ เอก ปท, อปฺปติ เอก ปท, ตสฺสาติ เอก ปท, วจฺนตฺถสฺสโพนฺนาติ เอก ปท, อตฺถนฺติ เอก ปท, จาติ เอก ปท, อกฺขรปฺเทสฺสุติ เอก ปท, อโหมหาวาติ เอก ปท, เสยฺยตฺถิโกติ เอก ปท, ปทฺนติเอก ปท, อโธติ เอก ปท, วิวิธนติ เอก ปท, สฺสณฺณยาติ เอก ปท, อยเมตถ ปทจเฉโท. ปสฺตถานํ วิเสสํ ปสฺตโถติ เสฏฺฐ, วิเสสนาติ ว่า เสฏฺฐ ทฺพธิติวิคฺคโหย์. สามณฺณ-อพฺพย-ภาววเสน ตีสุ ตฺพธิเตสุ สามณฺณตฺพธิตํ. โคตฺต-ตฺรติ-ราค-ชาตยาทีสุ ปนฺนรสฺสุ เสฏฺฐตฺพธิตํ.²³

แปลว่า

²⁰ กจ. (บาลี) 473.

²¹ พระคันธสารากวีวงศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัญชรี, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, 2546), หน้า 14.

²² อภินิพ. (บาลี) 113.

²³ กจ. (บาลี) 3.

ในคันถรรมภะนั้น บทว่า เสฏฺฐัง เป็นบทหนึ่ง บทว่า ติโลกมhit เป็นบทหนึ่ง บทว่า อภิวนทียัง เป็นบทหนึ่ง บทว่า อคฺคํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุทฺธัง เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ธมฺมํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อมลํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า คณิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อุตฺตมํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สตฺถุสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตฺถวริ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุพุทฺธัง เป็นบทหนึ่ง บทว่า วุฑฺฒามิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สุตฺตhit เป็นบทหนึ่ง บทว่า เอตฺถ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สฺสนฺธิกปฺปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ชิเนริตนเยน เป็นบทหนึ่ง บทว่า พุทฺธา เป็นบทหนึ่ง บทว่า ฅณฺติ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อปิ เป็นบทหนึ่ง บทว่า ตสฺส เป็นบทหนึ่ง บทว่า วจนตฺถุสฺสโพชนํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อตฺถํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า จ เป็นบทหนึ่ง บทว่า อกฺขรปเทสุ เป็นบทหนึ่ง บทว่า โอมโหภาวา เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสยฺยตฺถิโก เป็นบทหนึ่ง บทว่า อโธ เป็นบทหนึ่ง บทว่า วิวิธํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า สฺสณฺญํ เป็นบทหนึ่ง บทว่า เสฏฺฐัง เป็นบทหนึ่ง ที่กล่าวมานี้ เป็นปทฺจเฉท (การตัดบท) คนนี้เป็นคนประเสริฐ ยิ่งกว่าคนประเสริฐทั้งหลาย เหตุนี้ คนนี้ชื่อว่า เสฏฺฐะ (ผู้ประเสริฐที่สุด) (บท)นี้เป็นตฺถิตฺตวิคฺคหะ ตฺถิตฺตํ นี้ มี 3 คือ สามัญญตฺถิต อภัยตฺถิต ลักฺขณตฺถิต บรรดาตฺถิตทั้ง 3 นั้น นี้เป็นสามัญญตฺถิต คำว่า เสฏฺโฐ นี้เป็น เสฏฺฐตฺถิต ในบรรดาตฺถิต 15 ประเภท มี โคตตตฺถิต ตฺรตฺยาทิตฺถิต ราทิตฺถิต ชาตาทิตฺถิต เป็นต้น

ข. การประพันธ์แบบร้อยกรอง

การประพันธ์คัมภีร์กัจจายณะแบบร้อยกรอง หมายถึง ปัชชะ แปลว่า ร้อยกรอง²⁴ เรียกคาถาบ้าง หมายถึง คัมภีร์กัจจายณะเป็นต้นที่ประพันธ์ด้วยคาถาล้วน ๆ มีบทประพันธ์ประเภทร้อยกรองในพระบาลีเรียกว่า คาถา ในสหทศาศตร์เรียกว่า ฉันทํ หรือ ฉันทลักษณ์ หรือตำราฉันทํ บทประพันธ์ประเภทนี้ ท่านผู้รจนานิยมใช้คำศัพท์ที่มีเสียงไพเราะมักระวังเรื่อง สิลิถ ฅนิต ตลอดจนฉนฉันทต่าง ๆ โดยมารจนาขึ้นเพื่อใช้ขับขาน ย่อความ ท่องจำ และสาธยายเป็นต้น จะได้นำเสนอพอเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

คำว่า ปฐฺยวตฺตร²⁵ หมายถึง ปฐฺยวตฺต ชื่อฉันทชนิดหนึ่ง ซึ่งกำหนดด้วยอักษร 31 คำ มี 4 บาท บาทละ 8 คำ, ปฐฺยวพฺพตฺ หรือ อษฏกฉันทํ ก็เรียก (ป. ปฐฺยวตฺต) ปฐฺยวตฺตร แปลว่า คาถาที่สวดเป็นทำนองจตุราวัตร คือ หยุดทุก 4 คำ มีศึกษาว่า ปจิตพฺพโต ปฐฺยา จ สา จตุรา วตฺเตน ปริวตฺตพฺพโต วตฺตญฺจาติ ปฐฺยวตฺตํ

ฉันทํนี้ กำหนดบาทหนึ่งมี 8 อักษร กำหนดคณะเพียง 1 คณะ คือ ยะ คณะ กับ ชะ คณะ โดยมีกฎเกณฑ์ ที่พึงทำความเข้าใจ ดังนี้

²⁴ พระคันธสาราภิวังศ์ (แปลและอธิบาย), สุโพธาลังการมัญญชิ, หน้า 14.

²⁵ พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช), หลักการแต่งฉันทภาษามคร ป.ธ. 8, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลียงเชียง, 2532), หน้า 16.

1) อักษร (คำ) ตัวต้น และตัวท้ายของทุกบาท ไม่นับเข้าเป็นคณะเรียกว่า “อักษรลอย” จะมีเสียงเป็นครุหรือลหุก็ได้ ไม่มีข้อห้าม

2) ห้ามลง นะ คณะ (สมุณี) และ สะ คณะ (สุคโต) ในตำแหน่งอักษรที่ 1-3-4 ของทุกบาท อีก 6 คณะใช้ลงในตำแหน่งนี้ได้ตามถนัดแต่พึงระวัง อย่างนับอักษรที่ 1 ซึ่งเป็นอักษรลอยในทุกบาทเข้าใน นะ คณะ และ สะ คณะ ด้วย เพราะได้รับคำยกเว้นไม่นับเข้าเป็นคณะอยู่แล้ว จำง่าย ๆ และสังเกตง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ 1 และที่ 3 ของทุกบาทในฉันทน์นี้ห้ามมีเสียงสั้นติดกันทั้ง 1 อักษร” ทั้งนี้เพราะ นะ คณะ และ สะ คณะ มีเสียงซ้ำกัน 1 คำแรก คือ สมุณี สุคโต ดังนั้น อักษรที่ 1 และที่ 3 จะต้องเป็นครุ ตัวใดตัวหนึ่ง จะอยู่ข้างหน้าหรือข้างท้ายก็ได้ เช่น อิติ เต ภิกขโว... สมุญคล... สมุหุตต... เช่นนี้ใช้ได้ แต่ว่าโส ภควตา... อิติปิ โส..... ตั สมุหุตต..... เช่นนี้ใช้ไม่ได้ ถือเป็นผิดกฎเกณฑ์

3) ลง ยะ คณะ (มเหสี) ในอักษรที่ 5-6-7 ของบาทที่ 1 และบาทที่ 3 ซึ่งอยู่ปีกซ้ายมือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ 5-6-7 ในบาทขอน ต้องมีเสียงสั้น-ยาว—ยาว” เสมอเช่น มโน ปุพพกมา ธมมา... มนสา เจ ปทภูเรณ..... อตตะ หิ อตตโน นาโถ เป็นต้น

4) ลง ฆะ คณะ (มุนินทา) ในอักษรที่ 5-6-7 ของบาทคู่ คือ บาทที่ 1 และบาทที่ 4 ซึ่งอยู่ทางซีกขวามือเวลาเขียน จำง่าย ๆ ว่า “อักษรที่ 5-6-7 ในบาทคู่ต้องมีเสียงสั้น-ยาว—สั้น” เสมอเช่น มโนเสฏฐา มโนมยา ภาสติ วา กโรติ วา โก หิ นาโถ ปโร สียา เป็นต้น

เพื่อความเข้าใจฉันทลักษณ์ในคัมภีร์ก็จายณะผู้วิจัยขอใส่ลำดับเลข เพื่อกำหนดลำดับคาถา ดังต่อไปนี้

ตัวอย่างบทประพันธ์แบบปฐยาวัตรในคัมภีร์ก็จายณะคือ

ลักษณะปฐยาวัตรฉันทน์

วิสมบาท									สมบาท							
คณะ		ห้าม น-ส - คณะ			ย-คณะ					ห้าม น-ส - คณะ			ช-คณะ			
พยางค์	1	1	3	4	5	6	7	8	1	1	3	4	5	6	7	8
สูตร	ส	เม	สุ	สิน	จุ	โต	เช	น	ป	ย	ว	ต	ป	กิ	ติ	ต
สัญลักษณ์	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	1	1	1	0

ปฐยาวัตรฉันทน์ ตัวอย่าง เช่น

อวิสุทฺธสส ชนสส

โมหสส ธัมมํ ธรรม

ถปิเตเม ตทคฺคเมหิ เอโส

สุทฺธิสมปาปํ ชินํ

นตฺวา สํฆํ นิรจฺจนํ

อคฺโคติอาทินา

นตฺวา ตณฺจ มหาเถรํ	นฺยาสาทิการกมฺปิ จ.
พุทฺธปฺปายจริยณฺจ	รูปสัทฺธิวิธายกํ
สทฺทนีติการกณฺจ	ตติยมคฺคปณฺทิตํ.
นิสฺสยกฺการกณฺจาปิ	นิทฺเทศการกมฺปิ จ
วณฺทิตฺวา เตสฺมาลมฺพ-	นิจฺฉยํ สุวินิจฺฉิตํ
ยติโปตานมตฺถาย	กสฺสํ กจฺจานวณฺณนํ. ²⁶

แปลว่า

ข้าพเจ้าพระวิชิตาวิ ขอรบามนัสการพระชินเจ้า ผู้ทรงยังมหาชนที่ยังไม่บริสุทธิ์ให้ถึงความบริสุทธิ์ พระธรรมอันสามารถจัดความมืด (คือกิเลสในกมลของเหล่าสัตว์) และพระอริยสงฆ์ผู้ปราศจากกิเลสเพียงดั่งเนินขออนบ้น้อมพระมหากัจจายนะเถระ ผู้ที่พระผู้มีพระภาคทรงตั้งไว้ในความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านการขยายความพุทธวจนะและพระมหาเถระผู้รจนาคัมภีร์นยาสะ เป็นต้น ขอนอบน้อมพระพุทธรูปยะเถระผู้รจนาคัมภีร์ปทฺฐสัทฺธิและฎีกา และพระอัครวงษ์เถระผู้รจนาคัมภีร์สัทฺทนีติขอกราบไหว้แม่พระเถระ ผู้แต่งคัมภีร์นิสฺสย และคัมภีร์กัจจายนฺตตฺตนิทฺเทศ แล้วจักรรณาคัมภีร์อันมีชื่อว่า กัจจายนฺตตฺตนิทฺเทศ ซึ่งแสดงข้อวินิจฉัย (สร้างรูปคำ) ที่พระเถระเหล่านั้นแสดงข้อวินิจฉัยไว้ไม่ครบถ้วนให้ครบถ้วน เพื่อประโยชน์แก่ภิกษุสามเณรที่เพิ่งเริ่มศึกษา(คัมภีร์กัจจายนฺตเป็นต้น)

ความสัมพันธ์คัมภีร์กัจจายนากับคัมภีร์อื่น

ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัจจายนากับคัมภีร์อธิบายกัจจายนไวยากรณ์ เป็นคัมภีร์อธิบายโดยละเอียดหรือแต่งสรุปเนื้อหาอันบร้อยฉับ ส่วนใหญ่ยังมิได้พิมพ์เผยแพร่ในที่นี้จะนำชื่อคัมภีร์ที่แต่งในอินเดีย ลังกา และพม่ามาแสดงพอสมควร โดยเลือกเฉพาะคัมภีร์ที่ได้รับการอ้างอิงไว้ในปกรณ์นั้นๆ หรือที่พิมพ์เผยแพร่แล้ว พร้อมประวัติโดยย่อ โดยพระวิชิตาวิเถระชาวพม่าได้แต่งคัมภีร์กัจจายนมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับคัมภีร์นั้น และให้ความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังต่อไปนี้

ก. บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนที่แต่งในอินเดียและลังกา

บาลีไวยากรณ์สายกัจจายนที่แต่งในอินเดียและลังกา ได้แก่ 1) นยาสะ หรือ มุขมัตตทปิณี ผลงานของพระชิรพุทธิแห่งลังกา แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15 อธิบายสูตรกัจจายนไวยากรณ์ โดยเน้นการบอกลักษณะสูตร และแสดงวิธีการประกอบรูปศัพท์ตามกฎที่กล่าวไว้ในสูตรนั้น ๆ 2) ปทฺฐสัทฺธิ ผลงานของพระพุทธรูปยะ ชาวทมิฬ แต่งในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ณ แคว้นโจละทางตอนใต้ของประเทศอินเดีย คัมภีร์นี้ได้นำสูตรของกัจจายนมาจัดลำดับใหม่เพื่อให้เนื้อหาสาระเป็นหมวดหมู่ชัดเจนขึ้น 3) ปทฺฐสัทฺธิฎีกา เป็นงานอธิบายขยายเนื้อความสาระ

²⁶ กจ. (บาลี) 1.

ในปทบุปสิทธิปกรณพระพุทธรูปยี่เป็งเป็นผู้แต่งเอง 4) พาลาวตาร ผลงานของพระธรรมกิตติ ท่านเป็นพระนิคายมหาวีร พำนักอยู่ที่วัดคชลาเทนิ ใกล้เมืองเสฉนทเสละ มณฑลมายา แลภภาคกลางของประเทศลังกา ท่านเป็นพระสังฆราชปกครองคณะสงฆ์ลังกาในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาหุที่ 2 (พ.ศ. 1779-1811) บางตำรากล่าวว่า ท่านเป็นพระสังฆราชในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาหุที่ 1 (พ.ศ. 1696-1729) ในคัมภีร์ปฏิภักตต่อตะมัยกกล่าวว่า ท่านเป็นศิษย์ของพระสารีบุตรเถระผู้รจนาคัมภีร์สารัตถทีปนีเป็นต้น ในรัชสมัยพระเจ้าปราคัมพาหุที่ 1 5) พาลาวตารนวกูฎิกา หรือ สุโพธิกา ผลงานของพระสมังคละผู้อยู่ในสยามนิคาย(นิคายนี้นี้เป็นนิคายที่พระภิกษุชาวไทยไปสืบทอดศาสนาที่ประเทศศรีลังกา) ท่านเกิดวันที่ 20 มกราคม พ.ศ. 2340 ณ หมู่บ้านทิกกัทท มณฑลคาล มรณภาพวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2455 ท่านพำนักอยู่ที่วัดวิชโชทัย เมืองโคลัมโบ 6) อรรถพยายาน ผลงานของพระจุฬพุทธร ขาวสิงหล แต่งในพุทธศตวรรษที่ 19 อธิบายขยายความคัมภีร์กัจจายนไวยากรณโดยละเอียด 7) กัจจายนธาตุมัญจุสา ผลงานของพระสีลวงค์ ขาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ประมวลธาตุในกัจจายนไวยากรณมาจัดเป็นหมวดหมู่ 8) อักขรมาลา ผลงานของพระนาคเสน ขาวสิงหล แต่งในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 กล่าวถึงอักขระบาลีและสิงหล ประพันธ์เป็นคาถาภาษาบาลี²⁷

ข. บาลีไวยากรณสายกัจจายนะที่แต่งในพม่า

บาลีไวยากรณสายกัจจายนะที่แต่งในพม่า ได้แก่ 1) การิกา ผลงานของพระธรรมเสนาบดี พำนักอยู่ที่วัดนันทาใกล้ถ้ำนันทาในพุกาม แต่งในสมัยของพระเจ้าจันสิตตาผู้ทรงครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1600-1628 ประพันธ์เป็นคาถา จำนวน 568 บท แสดงสาระไวยากรณตามโครงสร้างและสาระในกัจจายนไวยากรณ ตั้งแต่สนธิกัณฑ์ไปจนถึงกิตกัณฑ์ คัมภีร์นี้เป็นไวยากรณเล่มแรกสุดที่แต่งในประเทศพม่า 2) นยาสัปทีปิกา ผลงานของพระราชบุตรเขยของพระเจ้านรปติสัตุผู้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติในพุทธศักราช 1717 ณ เมืองพุกาม ท่านผู้แต่งได้รับบรรดาศักดิ์เป็นเจ้ากรมที่ดินซึ่งภาษาพม่าเรียกว่า ตันเบียน คัมภีร์นี้เป็นฎีกาเก่าของคัมภีร์นยาสะ แต่งอธิบายโดยสังเขป 3) นิรุตติสารมัญจุสา ผลงานของพระทาสฐานาคะ ท่านพำนักอยู่ที่วัดโงงตาตุลตจังหวดสะไกย แต่งจบในพุทธศักราช 2192 ท่านเป็นพระราชครูของพระเจ้าตาลวนที่ทรงพระนามว่า สิริรัตนธรรมราชปวราริบัติ 4) มุขมัตตสาระ ผลงานของพระคุณสาคร แต่งในสมัยพุกาม ไม่ปรากฏปีที่แต่ง 5) มุขมัตตสาฎีกา ผลงานอีกเรื่องหนึ่งของพระคุณสาคร อธิบายขยายความคัมภีร์มุขมัตตสาระซึ่งท่านแต่งเอง 6) สุตตนิเทศ ผลงานของพระสัทธัมมโชติปาละ แต่งอธิบายความหมายของสูตรในกัจจายนไวยากรณในพุทธศักราช 1980 7) กัจจายนวันณา 8) กัจจายนัตถทีปนี 9) สัททตถเกทจินตา ผลงานของพระสัทธรรมสิริ แสดงประเภทแห่งศัพท์และประเภทแห่งเนื้อความ มีคาถา 400 บท ไม่ปรากฏปีที่แต่ง 10) สารัตถสังคห เป็นฎีกาเก่าของพาลาวตาร รจนาโดยพระพุทโธมัย มีฉายาเดิมว่าพระอุตตมมงคล ท่านพำนักอยู่ที่เมืองมะโยเตต (อภินวปุระ) ประเทศสหภาพพม่า ท่านเป็นเคารพนับถือของเจ้าเมืองมะ

²⁷ พระวิจิตรวาทะ วจนา, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ธ. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายนวันณา, หน้า (38).

โยเตต ไม่ปรากฏปีที่แต่ง²⁸ 11) กัจจายนสาระ ผลงานของพระยสในสมัยพุทธกาล ประพันธ์เป็นคาถา 72 บทอธิบายสาระสำคัญของกัจจายนไวยากรณ์โดยจำแนกเป็นสามัญญนิเทศ อาขยาตนิเทศ กิตนิเทศ การกนิเทศ สมาสนิเทศ และตัทธิตินิเทศ ไม่ปรากฏปีที่แต่ง 12) วาจจาจกะ ผลงานของพระเตชวันตะ แต่งในสมัยพุทธกาล มีคาถา 59 บท 13) วาจโกปเทศ ผลงานของพระมหาวิธิตาวิในสมัยปิณยะ ในราวพุทธศตวรรษที่ 21 ผลงานของท่านอีกคัมภีร์หนึ่ง คือ กัจจายวณณนา 14) สัททพินทุ ผลงานของพระเจ้าจสวา เป็นไวยากรณ์ขนาดเล็ก ประพันธ์เป็นคาถา 16 บทจำแนกเป็นสนธิ 3 บท นาม 4 บท การก 3 บท สมาส 2 บท ตัทธิต 1 บทอาขยาต 2 บท กิตก 1 บท 15) วิภัตยัตถะ ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม แต่งในสมัยกรุงปินยะเป็นราชธานีของประเทศพม่า 16) สัททสารัตถชาลินี ผลงานของพระนาคิตะ ชาวพม่าเรียกว่า ฉูดวินปีตสยาดอ(อาจารย์ผู้ถูกทิ้งไว้ที่หลุมหนาม) ท่านพำนักอยู่ที่วัดจ่อสวาในรัชสมัยของพระเจ้าสิริสุระผู้ทรงครองราชย์ ณ กรุงปินยะในพุทธศักราช 1894 ประพันธ์เป็นคาถา 516 บท 17) สัททวตติ หรือ สัททวตติปกาสกะ ผลงานของพระสัทธรรมครู ในสมัยพุทธกาลประพันธ์เป็นคาถา 115 บท กล่าวถึงศัพท์ในภาษาบาลี 5 ประเภท คือ นามศัพท์ ขาติศัพท์ ทัพพศัพท์ กิริยาศัพท์ และคุณศัพท์ 18) กัจจายนเกทะ ผลงานของพระมหายสผู้พำนักอยู่ที่เมืองสะเล กล่าวสรุปกฎไวยากรณ์ที่กล่าวไว้ในกัจจายนไวยากรณ์โดยประพันธ์เป็นคาถา 180 บท 19) จุลลคันธัญญะ ผลงานของพระเถระไม่ปรากฏนาม กล่าวถึงวิธีสัมพันธศัพท์นิบาตโดยย่อประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง 20) มหาคันธัญญะ ผลงานของพระมหามังคล กล่าวถึงวิธีสัมพันธศัพท์นิบาตโดยพิสดารประพันธ์เป็นร้อยแก้ว ไม่ปรากฏปีที่แต่ง²⁹ 21) คันถาकरणะ ผลงานของพระอริยวงศ์ในสมัยปิณยะ ท่านพำนักอยู่ที่ภูเขาสะโกย ในรัชสมัยพระเจ้านรปติผู้ทรงครองราชย์ในพุทธศักราช 1984 ท่านได้ประพันธ์เป็นคาถา 97 บท กล่าวถึงศัพท์นิบาต 22) รูปเกทปกาสนี ผลงานของพระชัมพูธะ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ประพันธ์เป็นคาถา 113 บท อธิบายรูปศัพท์อาขยาตโดยเฉพาะ 23) นิรุติเกทสังคหะ ผลงานอีกอย่างหนึ่งของพระชัมพูธ มีคาถา 558 บท³⁰

สรุป

คัมภีร์กัจจายนะ เป็นคัมภีร์อธิบายขยายความไวยากรณ์ พระวิธิตาวิเถระเป็นผู้แต่งขณะพำนักอยู่วัดอภัยศิริ แต่งอธิบายไวยากรณ์ใน 6 หัวข้อคือ ตอนว่าด้วยสนธิกับ ตอนว่าด้วยนามกับ ตอนว่าด้วยอาขยาตกับ ตอนว่าด้วยกัพพิธานกับ ตอนว่าด้วยอุณาทิกกับ และตอนว่าด้วยนิคมคาถา มีลักษณะการประพันธ์แบบร้อยแก้ว คือ การดำเนินเรื่องแบบธรรมดา และแบบร้อยกรอง คือ การดำเนินเรื่องในรูปแบบคาถา ท่านได้แต่งคัมภีร์โดยใช้นามศัพท์ ใช้กิริยาศัพท์ และใช้อัพยศัพท์ได้อย่างถูกต้องตามหลักภาษาและหลักไวยากรณ์ ส่วนการวิเคราะห์คุณค่าของคัมภีร์กัจจายนะที่มีต่อ

²⁸ พระวิธิตาวิเถระ รัตน, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ช. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายนวณณนา, หน้า (39).

²⁹ พระวิธิตาวิเถระ รัตน, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ช. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายนวณณนา, หน้า (40).

³⁰ พระวิธิตาวิเถระ รัตน, พระมหานิมิต ธรรมสารโร ป.ช. 9 และคณะปริวรรต, กัจจายนวณณนา, หน้า (39).

หลักไวยากรณ์และคำสอนทางพระพุทธศาสนา คือ ความสัมพันธ์ของคัมภีร์กัจจายณะกับคัมภีร์เนติปกรณ์ ได้แก่ คัมภีร์กัจจายณะ เป็นคัมภีร์ไวยากรณ์ภาษาบาลี แสดงเกี่ยวกับหลักไวยากรณ์ทางภาษาบาลี

เอกสารอ้างอิง

- คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **วรรณคดีบาลี (Pali Literature)**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยรายวันการพิมพ์. 2552.
- พระคันธสาราภิวังศ์ (แปลและอธิบาย). **สุโพธาลังการมัญชรี**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. 2546).
- พระเทพปริยัติโมลี (ทองดี สุรเตโช). **หลักการแต่งฉันทภาษามคธ ป.ธ. 8**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ เลียงเชียง. 2532.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 28. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม. 2559.
- พระมหาธีระยุทธ เขมธมโม (ปราชญ์นิวัฒน์). **ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด. 2558.
- พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภินาหารวรรณนา**. กรุงเทพมหานคร: ชมรมนิรุตติศึกษา วัดมหาธาตุ คณะ 25. 2550.
- พระวิชิตาวิเถระ รจนา. พระมหานิमित ธรรมสาโร ป.ธ. 9 และคณะปริวรรต. **กัจจายนวิณณา**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์. 2531.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2535.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก 2500**. กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม. 2506.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาอรรถกถา**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย. โรงพิมพ์วิญญูญาณ. 2532-2534.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมหาเถระ). **พระคัมภีร์กัจจายนมูล**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). 2563.
- สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม ป.ธ.9). **ประวัติคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด. 2558). หน้า 38-40.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ 2 นาม และ
อภัยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี. พิมพ์ครั้งที่ 36. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหา
มกุฏราชวิทยาลัย. 2541.

เสนาะ ผดุงฉัตร. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับวรรณคดีบาลี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย. 2532.

